

MACIEJ JAN MAZURKIEWICZ

Biuro Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej

ORCID: 0000-0001-7200-7680

GENOCIDE STUDIES A ZAGŁADA POLAKÓW. REFLEKSJE O KIERUNKU I ISTOCIE HISTORYCZNOPRAWNYCH BADAŃ NAD ZBRODNIAМИ PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU (1939–1945)

WPROWADZENIE

Tragiczne lata II wojny światowej przyniosły miliony ofiar na całym świecie. Również Polacy, których państwo jako pierwsze stało się areną działań zbrojnych, szczególnie dotkliwie odczuli skutki napaści ZSRS, Niemiec i Słowacji. Wyjątkowość sytuacji Polski wynikała m.in. z jednoczesnej niemiecko-sowieckiej okupacji, długiego okresu jej trwania, składu etnicznego czy narodowościowego ludności zamieszkującej kraj. Okupanci eksterminowali Polaków na wiele sposobów, np. mordując elity i ziemian, likwidując ruch oporu, niszcząc wsie, ograniczając wzrost demograficzny, wykańczając Polaków niewolniczą pracą (tak w obozach, jak i w prywatnych gospodarstwach Niemców). Stosowano przy tym różne podejście wobec poszczególnych kategorii obywateli polskich.

Żydzi polscy, ale także przedstawiciele ich rozproszonego wówczas narodu z innych państw, stali się podmiotem bezwzględnej ludobójczej polityki prowadzonej przez Niemcy. Zdarzało się, że osoby pochodzenia żydowskiego doświadczały prześladowań w ZSRS, często na tle politycznym, nie przybrały one jednak tak masowego i radykalnego charakteru, jak w Niemczech i na okupowanym przez Niemcy terytorium polskim. Holocaust w perspektywie *genocide studies*, czyli badaniach nad zbrodniami masowymi, nie pozostaje jednakże jedynym przypadkiem do analizy. Komparatystyka stanowi w tym nurcie badań istotne narzędzie służące m.in. poznaniu istoty, mechanizmów, ale też odnajdywaniu środków przeciwdziałania masowym zbrodniom.

O ile więc niezaprzeczalnie Holocaust dokonany przez Niemców przynależy do przedmiotu zainteresowań specjalistów *genocide studies*, o tyle pozostałe zbrodnie dokonane z innych zamiarów na okupowanych ziemiach polskich dotąd nie bywają rozpatrywane w tej perspektywie. Posiadały one charakter planowy, zorganizowany, a ich założenia były systematycznie zrealizowane, co staram się przedstawiać w swoich pracach¹. Dodać należy, że popełniano je niezależnie od prawnomiędzynarodowego statusu okupowanego terytorium – kategorię ofiar wyznaczano w oparciu o przynależność do narodu polskiego określaną tak, jak uczynili to okupanci. Tym samym eksterminowano Polonię niemiecką i sowiecką, Polaków gdańskich, pochodzących z Polski oraz kresowian – w tej zagładzie mieli udział zarówno Sowietci, jak i Niemcy.

Rozpatrywanie zbrodni na Polakach w perspektywie *genocide studies* wymaga ich uprzedniego syntetycznego ujęcia². Dostrzeżenie i udowodnienie przyczyny tych okrucieństw, związanej z polskim pochodzeniem ofiar, stanowi klucz do zrozumienia istoty zbrodni. Zadanie to przede wszystkim powinno być realizowane przez polskich historyków³, którzy są zdolni odłożyć analizy poszczególnych zbrodni na rzecz podjęcia wysiłku pracy zawierającej konkluzje uogólniające. Z kolei historycy prawa mogliby czerpać

¹ Najpewniej jesienią 2020 r. zostanie opublikowana obszerna monografia przygotowana na podstawie mojego doktoratu z nauk prawnych, pt. „Ludobójstwo Niemiec na narodzie polskim (1939–1945). Studium historycznoprawne”. Zob. też M.J. Mazurkiewicz, *Ludobójstwo? Prawnomiędzynarodowa kwalifikacja wybranych niemieckich i sowieckich zbrodni na narodzie polskim (1939–1945) w świetle ustaleń polskiej doktryny* [w:] *Doświadczenia dwóch totalitaryzmów. Interpretacje*, red. P. Kaczorowski i in., Warszawa 2018, s. 295–334; M.J. Mazurkiewicz, *Ad vocem tzw. zbrodni pomorskiej 1939*, „Wiadomości Historyczne z Wiedzą o Społeczeństwie” 2018, nr 1, s. 18–20; M.J. Mazurkiewicz, *Prawne podstawy funkcjonowania Selbstschutzu na polskich ziemiach wcielonych do III Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie* [w:] *Zapomniani kaci Hitlera. Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940. Wybrane zagadnienia*, red. I. Mazanowska, T.S. Ceran, Bydgoszcz–Gdańsk 2016, s. 11–23; M.J. Mazurkiewicz, *Ludobójstwo na Pomorzu? Eliminacja lokalnych elit w początkach okupacji hitlerowskiej (1939–1940)* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2014. Referaty*, red. J. Szumski, L. Kamiński, Warszawa 2015, s. 17–27. Trwają prace wydawnicze nad następującymi tekstami: M.J. Mazurkiewicz, *Genocide? International-legal Classification of German and Soviet Crimes against the Polish Nation (1939–1945)*; *idem*, *Prawnicze a nieprawnicze wybrane kwalifikacje zbrodni dokonanych na narodzie polskim w latach 1939–1945*; *idem*, *Emancypacja nazizmu a realizacja odpowiedzialności Niemiec za zbrodnie na narodzie polskim (1939–1945)*; *idem*, *Kilka uwag o genezie i kształtowaniu obrazu Polski okupowanej przez III Rzeszę przed i po 1989 r.*

² Takiej refleksji brakuje zarówno w polskiej, jak i niemieckiej historiografii (nie wspominając o innych). Badania niemieckie w tym zakresie pozostają szczątkowe. W ostatnim dwudziestoleciu zauważalny jest symboliczny wkład autorów niemieckich (np. Jochena Böhlera i jego współpracowników czy Dietera Schenka). Ich prace nie zawierają jednak wniosków dotyczących kompleksu zbrodni masowych dokonanych przez Niemcy na Polakach, czasami prowadzą wręcz do błędnych rezultatów (tak stało się w pracy Daniela Brewinga, co wyjaśniłem w dalszej części artykułu). J. Böhler, K.M. Mallmann, J. Matthäus, *Einsatzgruppen w Polsce*, tłum. E. Ziegler-Brodnicka, Warszawa 2009; J. Böhler, *Najazd 1939. Niemcy przeciw Polsce*, tłum. D. Salamon, Kraków 2011; *idem*, *Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce. Wrzesień 1939. Wojna totalna*, tłum. P. Pieńkowska-Wiederkehr, Kraków 2009; D. Schenk, *Noc morderców. Kaziń polskich profesorów we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej*, tłum. P. Zarychta, Kraków 2011; D. Browing, *W cieniu Auschwitz. Niemieckie masakry polskiej ludności cywilnej 1939–1945*, tłum. R. Dziergwa, Poznań 2019. Zob. też I. Heinemann, *Rasa, ziemia, niemiecka krew. Główny Urząd Rasy i Osadnictwa SS i nowy porządek rasowy Europy*, tłum. J. Górny, Gdańsk 2014; H. von Krannhals, *Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei in Polen 1.9.1939–31.10.1939*, Lüneburg 1965; D. Weitbrecht, *Der Exekutionsauftrag der Einsatzgruppen in Polen*, Filderstadt 2001; C. Jansen, A. Weckbecker, „Der Volksdeutsche Selbstschutz” in *Polen 1939/40*, München 1992.

³ Wanda Jarząbek ostatnio sformułowała i wyraziła słuszne postulaty w tym względzie. Zob. W. Jarząbek, *Rzecz Woli – wydarzenie jednostkowe czy wynikające z „logiki” niemieckiej polityki okupacyjnej w Polsce?* [w:] *Wola 1944. Nierozliczona zbrodnia a pojęcie ludobójstwa*, Warszawa 2019, s. 37.

z takich opracowań przy przygotowywaniu opisu stanu faktycznego w swoich teoretycznych rozważaniach obejmujących kwalifikacje prawnomiędzynarodowe zbrodni.

STOSOWANIE PRAWA W PRZYPADKU NIEMIECKICH I SOWIECKICH ZBRODNI NA NARODZIE POLSKIM

Głównie procesy zbrodniarzy niemieckich, które odbywały się przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym (w okresie 1945–1946)⁴ i następnie przed sześcioma amerykańskimi trybunałami wojskowymi⁵ (w latach 1946–1949)⁶, doprowadziły do częściowej kwalifikacji czynów popełnionych przez konkretnych niemieckich dygnitarzy czy też osoby zbrodniczo działające na rzecz lub w interesie Niemiec. Tym samym wykazano odpowiedzialność jednostek, przypisując im winę za popełnione czyny zabronione, na które składały się działania lub zaniechania. Za zbrodnicze uznano również określone organizacje. Sądowej oceny dokonano zasadniczo na podstawie dwóch aktów prawa międzynarodowego, w których skodyfikowano obowiązujące w czasie II wojny światowej prawo wojenne (*ius in bello*). Szczególne regulacje dotyczyły okresu okupacji, mogącego zaistnieć w czasie wojny, ale nietożsamego z nią. Źródłem obowiązywania norm prawa wojennego, w tym okupacyjnego, były – jak wielokrotnie wskazywał MTW – prawo pozatraktatowe (np. zwyczaj międzynarodowy)⁷ oraz wielostronna (multilateralna) IV konwencja haska z 18 października 1907 r. i załączony do niej Regulamin dotyczący praw i zwyczajów wojny lądowej⁸, choć nie tylko. Trybunał podkreślał, że prawo wywodziło się również z zawartych umów dwustronnych, czyli bilateralnych.

Wspomniane MTW i amerykańskie trybunały orzekały w oparciu o tzw. prawo norymberskie, które obejmowało Kartę MTW z 8 sierpnia 1945 r.⁹, a także Ustawę nr 10

⁴ *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, t. 1–42, Nuremberg 1947–1949. Ucyfrowione 42 tomy z przetranskrybowanymi stenogramami z procesu norymberskiego (tzw. *Blue Series*) znajdują się na stronie internetowej amerykańskiej Biblioteki Kongresu (*Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, https://www.loc.gov/frd/Military_Law/NT_major-war-criminals.html, dostęp 20 III 2020 r.).

⁵ Procedowały one na podstawie Rozporządzenia nr 7 z 18 października 1946 r., które zostało przyjęte przez zarząd wojskowy amerykańskiej strefy okupacyjnej. Ordinance No. 7. Organization and Powers of Certain Military Tribunals (Military Government Gazette Germany United States Zone 1946, B, 10).

⁶ *Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10. Nuernberg, October 1946 – April 1949*, t. 1–15, Washington 1949–1953. 15 tomów z zapisem następczych procesów (tzw. *Green Series*) również zostało udostępnionych cyfrowo (*Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10*, https://www.loc.gov/frd/Military_Law/NTs_war-criminals.html, dostęp 20 III 2020 r.).

⁷ W odróżnieniu od systemu prawa kontynentalnego (nieco inaczej jest w prawie anglosaskim *common law*) zwyczaj odgrywa w systemie prawa międzynarodowego niebagatelną rolę nawet współcześnie. Zwyczaj międzynarodowy to norma wywodząca się z praktyki podmiotów prawa międzynarodowego (*usus*) oraz jednocześnie z ich przeświadczenia o obowiązywaniu praktyki z uwagi na istnienie normy prawnej (*opinio iuris sive necessitatis*). Zob. K. Wolfke, *Zwyczaj w współczesnym prawie międzynarodowym*, Wrocław 1963; I.I. Łukaszuk, *Rola zwyczaju we współczesnym prawie międzynarodowym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1967, nr 4, s. 17–25.

⁸ Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej (Dz.U. 1927, nr 21, poz. 161).

⁹ Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r. (Dz.U. 1947, nr 63, poz. 367).

i Dyrektywę nr 38 przyjętą przez Radę Kontroli w Niemczech¹⁰. Zasady prawa międzynarodowego wywodzące się z Karty MTW z 1945 r. i wyroku norymberskiego z 1946 r. zostały potwierdzone (*affirmation*) w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 11 grudnia 1946 r.¹¹, a następnie sformułowane (*formulation*) jako zasady norymberskie w rezolucji ZO ONZ z 12 grudnia 1950 r.¹²

Po kilku latach prac w ramach ONZ, począwszy od przyjęcia projektu rezolucji pt. „The Crime of Genocide” (dokonanego 11 grudnia 1946 r.¹³), ostatecznie dokonano penalizacji zakazu zbrodni ludobójstwa¹⁴ wraz z przyjęciem stosownej konwencji 9 grudnia 1948 r.¹⁵ Zakaz opracowano na podstawie propozycji polskiego prawnika żydowskiego pochodzenia Rafała Lemkina (1900–1959), przedstawionej przez tego autora w anglojęzycznym opracowaniu i wyborze okupacyjnych (niemieckich) aktów prawnych z 1944 r.¹⁶ Godny podkreślenia jest jednak fakt, że jeszcze przed wybuchem II wojny światowej zgłaszał on postulaty instytucjonalizacji zakazów zbrodni masowych (w formie „aktów barbarzyństwa” i „aktów wandalizmu”) w prawie międzynarodowym¹⁷, choć nie wzbudzały one większego odzewu w środowisku prawniczym (w porównaniu np. ze zbrodnią agresji)¹⁸. Mimo że Konwencja ONZ z 1948 r. weszła w życie 12 stycznia 1951 r., to zakaz zbrodni ludobójstwa obowiązywał również w czasie II wojny światowej, choć wynikał nie tylko z norm traktatowych. Wątpliwości w tym względzie nie ma m.in. wybitny kanadyjski specjalista prawa międzynarodowego, a zwłaszcza prawa wojennego, William Schabas, który przyznał: „Wydaje mi się, że treść rezolucji [ZO ONZ nr 96 (I) z 11 grudnia 1946 r.]

¹⁰ Law No. 10 dated 20 December 1945. Punishment of Persons Guilty of War Crimes, Crimes against Peace and against Humanity (Official Gazette of the Control Council for Germany [w skrócie: OGCCG] 1946, 3, 50); Directive No. 38. The Arrest and Punishment at War Criminals, Nazis and Militarists and the Internment, Control and Surveillance at Potentially Dangerous Germans (OGCCG 1946, 11, 184).

¹¹ UN General Assembly, Affirmation of the Principles of International Law recognized by the Charter of the Nürnberg Tribunal, 11 December 1946, A/RES/95. Por. tłumaczenie dokumentu na język polski: Rezolucja ZO ONZ 95/I z 11 grudnia 1946 r. [w:] *Ściganie i karanie sprawców zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości (wybór dokumentów)*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1978, s. 223–225.

¹² UN General Assembly, Formulation of the Nürnberg Principles, 12 December 1950, 488 (V). Por. Sformułowanie zasad prawa międzynarodowego przyjętych w Statucie Międzynarodowego Trybunału Norymberskiego i w wyroku tego Trybunału (zasady norymberskie) z 12 grudnia 1950 r. [w:] *Ściganie i karanie...*, s. 227–232.

¹³ General Assembly Resolution 96 (I) of 11 December 1946 (The Crime of Genocide). Por. Uchwała Ogólnego Zgromadzenia N. Z. z dnia 11 grudnia 1946 r. [w:] J. Sawicki, *Ludobójstwo od pojęcia do konwencji 1933–1948*, Kraków 1949, s. 157–158.

¹⁴ Zob. o genezie i ewolucji pojęcia ludobójstwa: P. Machcewicz, *Ludobójstwo – geneza pojęcia i współczesne spory* [w:] *Wiek nienawiści. Studia*, red. E. Dmitrów i in., Warszawa 2014, s. 213–229.

¹⁵ Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (Dz.U. 1952, nr 2, poz. 9).

¹⁶ R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe. Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, Washington 1944. Por. *idem*, *Rządy państw Osi w okupowanej Europie. Prawa okupacyjne, analiza rządzenia, propozycje zadośćuczynienia*, tłum. A. Bieńczyk-Missala i in., Warszawa 2013.

¹⁷ R. Lemkin, *Przestępstwa polegające na wywołaniu niebezpieczeństwa międzypaństwowego jako delicta iuris gentium*. Wnioski na V Międzynarodową Konferencję Unifikacji Prawa Karnego w Madrycie, „Głos Prawa” 1933, nr 10, s. 598–604. Pierwotnie tekst opublikowano w języku francuskim, następnie przetłumaczono go na język polski, niemiecki i angielski. Por. *idem*, *Les actes constituant un danger général (interétatique) considérés comme délits des droit des gens. Rapport spécial présenté à la V-me Conférence pour l’Unification du Droit Pénal à Madrid (14–20.X.1933). Explications additionnelles*, Paris 1933.

¹⁸ Zob. P. Grzebyk, *Odpowiedzialność karna za zbrodnie agresji*, Warszawa 2010.

nie wzbudza żadnych wątpliwości – zawiera deklarację, że ludobójstwo jest już zbrodnią w myśl prawa międzynarodowego. Takie były intencje jej autorów. [...] Tak więc to odniesienie do faktu, że czyny ludobójstwa były popełniane albo zostały już popełnione, ma istotne znaczenie. Pozwala jednocześnie obalić argument przywoływany przez niektórych, że nie można używać terminu »ludobójstwo« do określania zdarzeń, do których doszło – przykładowo – przed przyjęciem konwencji z 1948 r.¹⁹ Z tą trafną opinią należy się zgodzić, uwzględniając możliwość rekonstrukcji unormowania na podstawie m.in. klauzuli Martensa zawartej w preambule wspomnianej już IV konwencji haskiej z 1907 r.²⁰ W ten sposób ewentualny zarzut retroaktywności w stosowaniu prawa zostaje skutecznie oddalony. Na podobnej zasadzie można było – i rzeczywiście tak się stało w orzeczeniu MTW – wykazać legalność zakazów (zbrodni przeciwko pokojowi, wojennych i przeciwko ludzkości) zawartych w Karcie MTW z 1945 r., a co ważne, stosowanych również wobec niemieckich zbrodniarzy.

Nie poddano natomiast ocenie czynów państwa niemieckiego. Choć – w pewnym stopniu – fikcją jest, aby państwo popełniało zbrodnie, to jednak może ono ich dokonywać poprzez swoich funkcjonariuszy oraz inne osoby. Analogicznie zamiar, niezbędny do wykazania przy kwalifikacji czynów jako zbrodni ludobójstwa, występuje u jednostek, nie zaś u państwa. Zamiar ten dotyczy „zniszczenia w całości lub części²¹ grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych, jako takich” (art. II Konwencji ONZ z 1948 r.) i motywuje dokonanie szeregu zakazanych czynów podstawowych, czyli znamion szczególnych zbrodni, np. „zabójstw członków grupy” (art. II lit. a) Konwencji) czy „rozmyślnego stworzenia dla członków grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego” (art. II lit. c) Konwencji). Przyjmuje się więc, że posiada on charakter zamiaru kierunkowego (*dolus directus coloratus*), stanowiąc niejako odmianę zamiaru bezpośredniego (*dolus directus*). Tym samym z jednej strony zamiar kierunkowy cechuje przewidywanie przez podmiot możliwości zaistnienia przestępstwa i chęć jego popełnienia – co jest właściwe zamiarowi bezpośredniemu – a z drugiej strony cel (motyw, pobudka) realizowany wraz z dokonaniem czynu zabronionego. Jednocześnie więc, chcąc doprowadzić do wykazania odpowiedzialności danego sprawcy czynu zabronionego, należałoby udowodnić mu, że np. zabijając Polaka, kierował się chęcią dokonania zbrodni w celu zniszczenia całości lub części narodu polskiego (elit,

¹⁹ W. Schabas, *Kwalifikacja prawna rzezi Woli* [w:] *Wola 1944...*, s. 85.

²⁰ „Zanim bardziej wyczerpujący kodeks praw wojennych będzie mógł być ułożonym, Wysokie Układające się Strony uważają za właściwe skonstatować, że w wypadkach, nieobjętych przepisami obowiązującymi, przyjętymi przez nie, ludność i strony wojujące pozostają pod opieką i władzą zasad prawa narodów, wypływających ze zwyczajów, ustanowionych między cywilizowanymi narodami, oraz z zasad humanitarności i wymagań społecznego sumienia” (Ust. 9 preambuły IV konwencji haskiej z 1907 r.).

²¹ Uwzględniając konwencyjną definicję zakazu ludobójstwa, trudno zaakceptować choćby propozycję amerykańskiego politologa Roberta Melsona z 1992 r., zgodnie z którą wyróżnił on ludobójstwo częściowe (*partial genocide*) i ludobójstwo całkowite (*total genocide*). Należy zauważyć, że to rezultaty ludobójstwa mogą być częściowe lub pełne w stosunku do założeń planowanej zbrodni, po wtóre zamiar ludobójczy może dotyczyć części lub całości chronionej grupy. Sformułowania zaproponowane przez Melsona zdają się stanowić nieuzasadnione i mylące skróty myślowe, choć odwołuje się do nich wielu historyków. Zob. R. Melson, *Revolution and Genocide. On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust*, Chicago 1992, s. 22–30.

duchowieństwa, posesjonatów itd.). Z uwagi na trudność udowodnienia ukierunkowania zamiaru przykładowego oskarżonego w momencie popełnienia przez niego zbrodni w praktyce orzeczniczej częściej wykorzystuje się konstrukcję zakazu zbrodni przeciwko ludzkości lub zbrodni wojennych.

Co najmniej kilka elementów wpływa na utrwalenie, wskutek odbytego procesu norymberskiego i procesów następczych, wyobrażenia o poszczególnych zbrodniach Niemiec dokonanych w latach II wojny światowej, czy to na okupowanych ziemiach polskich (z wyjątkiem Holocaustu traktowanego całościowo), czy też na narodzie polskim²². Mimo że wielokrotnie podczas głównego procesu podkreślano bezprzykładne okrucieństwa popełnione na Polakach, często porównując je do zbrodni na Żydach, to w zasadzie do dzisiaj rzadkość stanowi kumulatywna ocena zbrodni. Na ogół przyjmuje się, błędnie, że stanowią one szereg niepowiązanych ze sobą masowych zbrodni wynikających raczej z praktyki okupacyjnej, terroru, wymogów chwili niż z systematycznego planu zagłady narodu polskiego²³. Brak właściwego, całościowego ujęcia zbrodni niemieckich w historiografii jest z pewnością skutkiem nie tyle nieznanomości rezultatów niemieckiej polityki eksterminacyjnej, co raczej niemożności uprawdopodobnienia czy też udowodnienia zbrodniczych zamiarów funkcjonariuszy, organów i innych osób działających na rzecz i w interesie Niemiec²⁴. W ostatnich latach zestawienie wielu znanych co prawda wcześniej, lecz analizowanych jednostkowo faktów, ale też uwzględnienie dodatkowych okoliczności pozwala na ujęcie systematyzujące. I tak okazuje się, że niemieccy decydenci nie tylko uprzednio nakreślili plan, ale również zorganizowali machinę zagłady i dokonali wielu okrutnych zbrodni z pozoru niepowiązanych ze sobą. Wspólnym mianownikiem w charakterystyce ofiar okazywała się przynależność do narodu polskiego, określająca zamiar sprawców. Kwestie ludobójczego zamiaru u przedstawicieli niemieckich władz w stosunku do Polaków i wynikającą z przypisania im ludobójczych czynów odpowiedzialność szczegółowo opisałem we wspomnianej, przygotowywanej do druku historycznoprawnej monografii. Ostrożnie dodać należy, że pewien wpływ na jednostkowe postrzeganie zbrodni niemieckich mogła mieć formuła procesu, w której sądzono konkretnych zbrodniarzy, nie wykazując jednak odpowiedzialności państwa niemieckiego. Symbolicznym wyrazem, w jaki sposób odnoszono się do kwestii okrucieństw na Polakach²⁵, zdaje się również uwzględnienie w procesie norymberskim dowodu z prze-

²² Co najmniej kontrowersyjne i bezzasadne w tym kontekście wydaje się wyróżnienie w 2017 r. przez polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych pracy niemieckiego historyka Daniela Brawinga, traktującego zbrodnie niemieckie na polskiej ludności cywilnej jako „masakry”, które – zdaniem tego autora – „w odróżnieniu od ludobójstwa [...] mają charakter wydarzeniowy, nie mają na celu niszczenia całych społeczeństw i pozostają powiązane z określonymi sytuacjami, konkretną topografią i czasem, w którym ich dokonano” (D. Browing, *W cieniu Auschwitz...*, s. 14–23, 349).

²³ Chodzi nie tylko o Generalny Plan Wschodni (*Generalplan Ost*), ale o szereg ramowych wytycznych wydawanych przez najwyższe państwowe władze niemieckie, dowództwo sił zbrojnych i policji w formie rozkazów czy aktów prawa. Zob. C. Madajczyk, *Generalplan Ost*, Poznań 1962; *Generalny plan wschodni. Zbiór dokumentów*, red. C. Madajczyk i in., Warszawa 1990.

²⁴ Odrębną kwestią pozostają trafne konkluzje orzekających w Najwyższym Trybunale Narodowym, które zdają się nieuwzględniane, np. przez grono zachodnich badaczy.

²⁵ Zob. T. Cyprian, J. Sawicki, *Sprawy polskie w procesie norymberskim*, Poznań 1956.

śłuchania jedynie... dwóch polskich świadków²⁶, składających zeznania głównie na temat zagłady Żydów prowadzonej przez Niemcy w obozie Auschwitz-Birkenau i w Treblince.

Nie tylko w amerykańskiej, ale też w pozostałych strefach okupacyjnych doprowadzono do osądzenia przynajmniej części osób winnych zbrodni popełnionych przez Niemców w czasie II wojny światowej. Spektakularnym przykładem był przeprowadzony w 1950 r. już w nowo ustanowionej NRD zbiorczy tzw. proces w Waldheim (według ówczesnych sowieckich „standardów”)²⁷. Z kolei w Polsce w sprawach zbrodni popełnionych przez niemieckich dygnitarzy i funkcjonariuszy orzekał funkcjonujący w latach 1946–1948 Najwyższy Trybunał Narodowy²⁸. Rozstrzygnięcia właściwych wspomnianych tu organów, poza procesem norymberskim i następczymi procesami amerykańskimi, wydają się posiadać mniejsze znaczenie dla kwalifikacji zbrodni niemieckich (np. polskie organy orzekały na podstawie krajowych norm prawa).

O ile jednak zbrodnie niemieckie na narodzie polskim zostały w niewielkiej mierze poddane ocenie MTW i amerykańskich trybunałów wojskowych, o tyle zbrodnie państwa sowieckiego – traktowane całościowo – nadal czekają na kwalifikację, choćby teoretyczną. Najpewniej nigdy już nie dojdzie do ich oceny sądowej, a wpływa na to wiele stosunkowo klarownych przyczyn. Wyjątek stanowi zbrodnia katyńska, którą w akcie oskarżenia przedłożonym w procesie norymberskim przez prokuratora ZSRS Romana Rudenkę próbowano zakwalifikować jako ludobójstwo, lecz przypisywane, wedle oficjalnej wersji sowieckiej, Niemcom. Tym samym Sowieci wskazali wówczas, jak należy ich zdaniem oceniać zbrodnię katyńską. Z racji braku dowodów kwestię Katynia w wyroku pominięto²⁹. Niesklasyfikowane zbrodnie mogą stać się przedmiotem badań naukowców.

ROLA HISTORYKA PRAWA W BADANIU ZBRODNI NA NARODZIE POLSKIM

Historyk prawa to prawnik specjalizujący się w badaniu prawa w ujęciu historycznym i ewolucyjnym. Jego zainteresowania obejmują więc nie tylko analizy norm, instytucji czy gałęzi prawa (przedmiot przynależący do dogmatyki), funkcjonowanie prawa w przeszłości (np. wykonywanie norm prawnych i stosowanie prawa przez uprawnione organy), rozważanie kwestii teoretycznoprawnych, komparatystykę, ale również kwalifikację prawną poszczególnych minionych, odległych już chronologicznie stanów faktycznych. Tym samym wskazanie przedmiotu badań historyka prawa w zasadzie może dotyczyć każdej z materii nauk prawnych istniejącej w przeszłości. Zatem podejmowanie badań

²⁶ Jednym ze świadków była Seweryna Szmaglewska (1916–1992), znana pisarka nie tylko powieści młodzieżowych i więźniarka z Auschwitz, zaś drugim – Samuel Rajzman (1902–1979), polski Żyd, księgowy i tłumacz, więzień obozu zagłady w Treblince.

²⁷ W. Kulesza, *Crimen laesae iustitiae. Odpowiedzialność karna sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe według prawa norymberskiego, niemieckiego, austriackiego i polskiego*, Łódź 2013, s. 52–53.

²⁸ Zob. *Siedem wyroków Najwyższego Trybunału Narodowego*, oprac. T. Cyprian i in., Poznań 1962; *Ekspertyzy i orzeczenia przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*, cz. 1–9, red. C. Pilichowski, Warszawa 1979–1982.

²⁹ W. Kulesza, *Zbrodnia Katyńska jako akt ludobójstwa (geneza pojęcia)* [w:] *Zbrodnia Katyńska. W kręgu prawdy i kłamstwa*, red. S. Kalbarczyk, Warszawa 2010, s. 52–67.

w dziedzinie nauk historycznoprawnych wymaga doskonałej znajomości prawa obowiązującego współcześnie, orientacji w rozwoju rozważanych kwestii prawnych, a nadto znajomości realiów epoki, której prawo jest badane. Historyk prawa winien więc dysponować szeroką wiedzą oraz posługiwać się warsztatem tak prawnika, jak i historyka.

Zasadniczym pytaniem o przedmiot badań historyka prawa jest ustalenie cezury chronologicznej, od której rozpatrywany zakres materii prawnej zasadniczo przestaje zajmować prawnika, a zaczyna angażować historyka prawa. Otóż tak postawiony problem nie znajduje jednoznacznej odpowiedzi. Obowiązujące współcześnie prawo uzyskiwało przecież moc obowiązywania w różnych momentach, określone teorie czy systemy polityczne kształtujące rzeczywistość prawną (np. sposób interpretacji norm, standardy orzekania) cechuje długie trwanie albo radykalizm zmian. Trudno więc o kategoryczne postawienie granic.

Praktykujący prawnicy i akademicy, ale też prawodawcy zasadniczo zwracają się ku przyszłości, ich wysiłki mają na celu m.in. wypracowanie i przyjęcie norm prawnych czy mechanizmów stosowania prawa, które pozwolą na właściwą regulację stosunków prawnych w społeczeństwie. Perspektywność ich zainteresowań, niemożność przewidzenia przyszłości, ale też podejmowane próby jej uporządkowania kontrastują z ciekawością historyka prawa, który swe wysiłki badawcze kieruje w stronę przeszłości, a zagadnienia podejmowane w jego pracach niejako zdają się coraz bardziej „oddalać” od teraźniejszości.

Zbrodnie na Polakach popełnione w okresie II wojny światowej mogą stanowić przedmiot badań historyka prawa. Ich kwalifikacji – teoretycznej – dokonuje się w oparciu o ustalony stan prawny, rekonstruowany z norm prawa międzynarodowego lub krajowego. Opis konkretnych zaistniałych w przeszłości czynów zabronionych to stan faktyczny. Ich porównanie, stanu prawnego z faktycznym, prowadzące do przyporządkowania stanu faktycznego pod ogólną normę prawną nosi nazwę subsumpcji. Tym samym z normy generalno-abstrakcyjnej „powstaje” – w ujęciu teoretycznym – norma konkretno-indywidualna. Istotnym elementem jest ustalenie odpowiedzialności oskarżonego. Polega ono na przypisaniu mu winy za popełnione czyny zabronione, na które składać mogą się działania i zaniechania. Dopiero od tego momentu istniałaby możliwość dochodzenia roszczeń. Przy tym należy podkreślić różnicę pomiędzy odpowiedzialnością jednostki a odpowiedzialnością państwa, które popełnia czyny poprzez jednostki zdolne do zawinienia.

Rozważania historyka prawa mają charakter pomocniczy, z naukowego punktu widzenia zaś porządkujący wiedzę o zjawiskach, procesach czy wydarzeniach. Co prawda pojawiały się wątki polskie w procesie norymberskim i amerykańskich procesach następczych, polskie sądownictwo rozpatrywało też sprawy zbrodniarzy niemieckich (również po zakończeniu działalności Najwyższego Trybunału Narodowego), a nawet dzisiaj funkcjonuje wyspecjalizowany organ śledczy³⁰ mający na celu ściganie, nie tylko okupacyjnych

³⁰ Główna Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu jest częścią Instytutu Pamięci Narodowej. Realizuje ona zadania zapoczątkowane w 1945 r., choć w ograniczonym wówczas zakresie, przez Główną Komisję Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce. W obecnym kształcie działa na podstawie Ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. 1998, nr 155, poz. 1016).

zbrodni popełnionych przeciwko Polakom jako grupie narodowej³¹. Jednakże jak dotąd przed uprawnionymi organami sądownictwa nie dokonano kwalifikacji zbrodni na narodzie polskim rozpatrywanych, co kluczowe, w sposób kompleksowy.

Zadania w tym zakresie pozostają nieoszacowane. Niewielu polskich historyków prawa zajmuje się problematyką zbrodni okupacyjnych po odejściu pokolenia wielkich badaczy prawa, ustroju i zbrodniczej polityki Niemiec, do których zaliczali się m.in. Franciszek Ryszka³², Karol Jonca³³ czy Karol Marian Pospieszalski³⁴. Wskazani prawnicy nie mieli też warunków, co należy podkreślić, by zajmować się naukowo zbrodniami sowieckimi z uwagi na uwikłania historiografii okresu PRL-u, w którym w znacznej mierze przyszło im żyć i pracować. Nawet po przełomie 1989 r. ustalenia historyków o sowieckich okrucieństwach na Polakach w ujęciu zbiorczym nadmiernie nie przyrastały, z wyjątkiem zbrodni katyńskiej. Z tego względu zwłaszcza zbrodnie ZSRS okresu II wojny światowej stanowią szczególnie istotny temat przyszłych opracowań i analiz historyków prawa. Praca nad nimi wymagałaby jednak zaangażowania wielu naukowców, organizacji (może nawet formalnej) ich działalności i przygotowania programu badań, którego – o ile mi wiadomo – nie naszkicowano i siłą rzeczy nie jest on realizowany. W dalszej kolejności należałoby podjąć wątki ukraińskich zbrodni na narodzie polskim, co wydaje się inspirowane choćby z faktu formalnej przynależności planistów, organizatorów i sprawców zbrodni, którzy nie reprezentowali państwa okupującego terytorium polskie (posiadali częstokroć jednak więzi w sensie obywatelskim, np. z ZSRS czy Polską).

UKIERUNKOWANIE BADAŃ ZBRODNI NA NARODZIE POLSKIM

W obecnej sytuacji, aby doprowadzić do równouprawnienia i umiędzynarodowienia kwestii zbrodni dokonanych na narodzie polskim w latach 1939–1945, zasadny wydaje się postulat ich badania i przedstawienia szerokiemu gronu specjalistów w ramach światowego nurtu *genocide studies*. Ten interdyscyplinarny kierunek, zainicjowany na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w., zrzesza nie tylko historyków, ale również socjologów, filozofów, politologów, prawników czy historyków prawa wokół problematyki zbrodni masowych. Wieloaspektowość zagadnienia pozwala na porównawczość (komparatystykę) badań prowadzonych przez przedstawicieli różnych dziedzin nauki, ale też

³¹ Ze sformułowania „zbrodnie na narodzie polskim” wynika sugestia, że zbrodnie mają charakter ludobójczy. W konstrukcji zakazu prawnego ludobójstwa pojawia się okoliczność popełnienia zabronionych czynów w zamiarze zniszczenia w całości lub części, np. grup narodowych.

³² F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław 1985; *idem*, *Noc i mgła. Niemcy w okresie hitlerowskim*, Warszawa 1997; *idem*, *Norymberga. Prehistoria i ciąg dalszy*, Warszawa 1982.

³³ K. Jonca, *Koncepcje narodowosocjalistycznego prawa w Trzeciej Rzeszy*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 1977, t. 3, s. 96–102; *idem*, *Ewolucja doktryn prawa natury i prawa narodów w Republice Weimarskiej i Trzeciej Rzeszy (1919–1941)*, „Przegląd Zachodni” 1992, nr 4, s. 3–22.

³⁴ K. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*, cz. 1: *Ziemie „wcielone”*. Wybór dokumentów, Poznań 1952; *idem*, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*, cz. 2: *Generalna Gubernia*. Wybór dokumentów i próba syntezy, Poznań 1958.

na zestawianie ich wyników. Tym samym występuje płaszczyzna wymiany poglądów³⁵, możliwość wypracowania w miarę spójnego aparatu terminologiczno-językowego służącego opisowi zbrodni³⁶, a nade wszystko prezentacji różnych *case studies*, studiów przypadku zbrodni. I tutaj pojawia się szansa dla polskich badaczy, którzy mogą wprowadzić do światowej agendy również swoje badania.

Ich zabiegi byłyby, jak się wydaje, tym skuteczniejsze, im bardziej świadomie i syntetycznie zdołają podejść do problematyki eksterminacyjnej polityki realizowanej przez okupantów w czasach II wojny światowej i wypracować w miarę możliwości wspólny obraz tragicznych wydarzeń z nie tak odległych przecież dziejów naszej Ojczyzny. Praca w tym względzie niestety nie jest zaawansowana. Zauważalny jest opór w harmonizowaniu języka opisu, partykularyzm dziedzinowy i dominuje ujęcie analityczne nad syntetycznym.

Kolejną istotną kwestią pozostaje dominacja przypadku Holocaustu w badaniach nad zbrodniami masowymi. Choć pierwotnie nurt *genocide studies* cechowało silne dążenie do komparatystyki, przynoszącej nauce liczne korzyści, z czasem ustąpiło ono hegemonii zagłady Żydów jako centralnemu punktowi odniesienia dla innych masowych okrucieństw. Obecnie występują próby przełamania tego stanu, co propaguje od pewnego czasu całkiem już spore grono specjalistów³⁷. Niezbędne jest jednak podjęcie wysiłku polegającego na dostrzeżeniu, analizie i przedstawieniu, na ile to możliwe, kompletnego obrazu zbrodni na narodzie polskim. Ważne, by ustalić, czym jest całość (ogół zbrodni), stosunek całości do części (poszczególnych zbrodni) i części względem siebie.

Skuteczne wprowadzenie zbrodni na narodzie polskim z lat 1939–1945 do nurtu *genocide studies* umożliwi naukowy dyskurs o tragicznej nocy okupacji w Polsce, ale też postawach Polaków i państwa polskiego uwidocznionych w czasie II wojny światowej. Tym samym w sposób akademicki, bez uciekania się do rozwiązań prawnych, rozpocząć będzie można dyskusję o prawdziwym obrazie wydarzeń wojennych, w tym o relacjach polsko-żydowskich, rzeczywistej skali kolaboracji z Niemcami, realnych sposobach pomocy Żydom czy o nieznanach szerzej – poza przypadkiem Katynia – zbrodniach sowieckich

³⁵ Istnieje wiele znaczących międzynarodowych gremiów zrzeszających specjalistów *genocide studies*, np. działające od 1994 r. amerykańskie The International Association of Genocide Scholars czy funkcjonująca od 2005 r. niemiecka The International Network of Genocide Scholars. Zob. *The International Association of Genocide Scholars*, <https://genocidescholars.org/>, dostęp 20 III 2020 r.; *The International Network of Genocide Scholars*, <https://www.facebook.com/INoGSONline/>, dostęp 20 III 2020 r. Grupy te organizują cykliczne wydarzenia, m.in. konferencje, i publikują materiały ze swoich spotkań czy inne teksty naukowe.

³⁶ Przykładowo słuszny wydaje się opór polskich badaczy w określaniu sprawców niemieckich zbrodni mianem nazistów, co prowadzi do błędnych konkluzji, a jest powszechne w zachodniej historiografii. Postulowana harmonizacja języka służącego charakterystyce zbrodni masowych na Polakach mogłaby opierać się o terminologię prawną i prawniczą, które w zasadzie przeniknęły w znacznej mierze do narracji historycznej, a nawet potocznego dyskursu. Jej funkcjonowanie poza naukami prawnymi wymagałoby jednak doprecyzowania. Wskazane w przykładzie różne sposoby określenia sprawców okrucieństw rozwiązałyby choćby uzasadnienie odpowiedzialności państwa niemieckiego (czy też poszczególnych jednostek).

³⁷ A. Rosenbaum, *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide*, London 2019. Pierwsza edycja tego zbioru została wydana w 1996 r. Zob. też S. Straus, *Second-Generation Comparative Research on Genocide*, „World Politics” 2007, nr 3, s. 476–501; M. Johns, *Understanding the Unthinkable: The Current State of Genocide Studies*, „International Studies Review” 2010, nr 3, s. 457–463.

przeciwko Polakom. Nie ulega wątpliwości, że wyniki badań polskich uczonych muszą być, dla osiągnięcia wspomnianych celów, dostępne w językach literatury światowej, przede wszystkim zaś w języku angielskim. Należałoby też popularyzować działalność badaczy biegle władających językami obcymi, zdolnych do prowadzenia ożywionej dyskusji podczas spotkań międzynarodowych (ta kwestia nie jest już tak oczywista).

PODSUMOWANIE

Dotychczasowe badania nad zbrodniami masowymi popełnionymi przez okupantów na ziemiach polskich wskazują na ich analityczny charakter. Zestawienie tych tysięcy, a może już dziesiątek tysięcy analiz zmusza do postawienia pytania: skoro Niemcy czy Sowieci eksterminowali i prześladowali miliony Polaków, to może zbrodnie przeprowadzono w sposób celowy (np. chcąc doprowadzić do zniszczenia narodu polskiego)? Czy władze tych państw posiadały plany zagłady Polaków? Jeśli tak, to jak przygotowywano się do podjęcia prześladowań i zadań eksterminacyjnych? Jaka wreszcie była skala ich realizacji w porównaniu z założeniami?

Odpowiedź twierdząca na choćby pierwsze ze wspomnianych pytań pozwoliłaby wprowadzić zagadnienie zbrodni na Polakach do rozważań w ramach *genocide studies*. Zaistniałaby możliwość, poprzez wykorzystanie międzynarodowego forum wymiany poglądów naukowych, do zgodnego z prawdą naświetlenia problemu, jego skali, porównania okrucieństw przeciwko narodowi polskiemu z innymi prześladowaniami. Pozostaje mieć nadzieję na otwartą – ale także konstruktywnie krytyczną – postawę polskich badaczy wobec zarysowanej w tym tekście koncepcji i ich udział w syntetyzujących badaniach nad zbrodniami. Holocaust, choć wyjątkowy w skali realizacji, nie pozostaje jedyną zbrodnią masową w dziejach ludzkości. O tym należy pamiętać, chcąc zachować naukowy dystans i obiektywność badań.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła drukowane

Directive No. 38. The Arrest and Punishment at War Criminals, Nazis and Militarists and the Internment, Control and Surveillance at Potentially Dangerous Germans (Official Gazette of the Control Council for Germany 1946, 11, 184).

Ekspertyzy i orzeczenia przed Najwyższym Trybunałem Narodowym, cz. 1–9, red. C. Pilichowski, Warszawa 1979–1982.

General Assembly Resolution 96 (I) of 11 December 1946 (The Crime of Genocide).

Generalny plan wschodni. Zbiór dokumentów, red. C. Madajczyk i in., Warszawa 1990.

Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej (Dz.U. 1927, nr 21, poz. 161).

- Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (Dz.U. 1952, nr 2, poz. 9).
- Law No. 10 dated 20 December 1945. Punishment of Persons Guilty of War Crimes, Crimes against Peace and against Humanity (Official Gazette of the Control Council for Germany 1946, 3, 50).
- Ordinance No. 7. Organization and Powers of Certain Military Tribunals (Military Government Gazette Germany United States Zone 1946, B, 10).
- Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r. (Dz.U. 1947, nr 63, poz. 367).
- Pospieszalski K., *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce, cz. 1: Ziemie „wcielone”. Wybór dokumentów*, Poznań 1952.
- Pospieszalski K., *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce, cz. 2: Generalna Gubernia. Wybór dokumentów i próba syntezy*, Poznań 1958.
- Rezolucja ZO ONZ 95/I z 11 grudnia 1946 r. [w:] *Ściganie i karanie sprawców zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości (wybór dokumentów)*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1978.
- Sformułowanie zasad prawa międzynarodowego przyjętych w Statucie Międzynarodowego Trybunału Norymberskiego i w wyroku tego Trybunału (zasady norymberskie) z 12 grudnia 1950 r. [w:] *Ściganie i karanie sprawców zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości (wybór dokumentów)*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1978.
- Siedem wyroków Najwyższego Trybunału Narodowego*, oprac. T. Cyprian i in., Poznań 1962.
- Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/NT_major-war-criminals.html.
- Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, t. 1–42, Nuremberg 1947–1949.
- Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10. Nuernberg, October 1946 – April 1949*, t. 1–15, Washington 1949–1953.
- Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10*, https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/NTs_war-criminals.html.
- Uchwała Ogólnego Zgromadzenia N. Z. z dnia 11 grudnia 1946 r. [w:] J. Sawicki, *Ludobójstwo od pojęcia do konwencji 1933–1948*, Kraków 1949.
- UN General Assembly, Affirmation of the Principles of International Law recognized by the Charter of the Nürnberg Tribunal, 11 December 1946, A/RES/95.
- UN General Assembly, Formulation of the Nürnberg Principles, 12 December 1950, 488 (V).
- Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. 1998, nr 155, poz. 1016).

OPRACOWANIA

- Böhler J., Mallmann K.M., Matthäus J., *Einsatzgruppen w Polsce*, tłum. E. Ziegler-Brodnicka, Warszawa 2009.
- Böhler J., *Najazd 1939. Niemcy przeciw Polsce*, tłum. D. Salamon, Kraków 2011.
- Böhler J., *Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce. Wrzesień 1939. Wojna totalna*, tłum. P. Pieńkowska-Wiederkehr, Kraków 2009.

- Brewing D., *W cieniu Auschwitz. Niemieckie masakry polskiej ludności cywilnej 1939–1945*, tłum. R. Dziągwa, Poznań 2019.
- Cyprian T., Sawicki J., *Sprawy polskie w procesie norymberskim*, Poznań 1956.
- Grzebyk P., *Odpowiedzialność karna za zbrodnię agresji*, Warszawa 2010.
- Heinemann I., *Rasa, ziemia, niemiecka krew. Główny Urząd Rasy i Osadnictwa SS i nowy porządek rasowy Europy*, tłum. J. Górny, Gdańsk 2014.
- Jansen C., Weckbecker A., „*Der Volksdeutsche Selbstschutz*” in Polen 1939/40, München 1992.
- Jarząbek W., *Rzeź Woli – wydarzenie jednostkowe czy wynikające z „logiki” niemieckiej polityki okupacyjnej w Polsce?* [w:] *Wola 1944. Nierozliczona zbrodnia a pojęcie ludobójstwa*, Warszawa 2019.
- Johns M., *Understanding the Unthinkable: The Current State of Genocide Studies*, „*International Studies Review*” 2010, nr 3.
- Jonca K., *Ewolucja doktryn prawa natury i prawa narodów w Republice Weimarskiej i Trzeciej Rzeszy (1919–1941)*, „*Przegląd Zachodni*” 1992, nr 4.
- Jonca K., *Koncepcje narodowosocjalistycznego prawa w Trzeciej Rzeszy*, „*Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*” 1977, t. 3.
- Krannhals H. von, *Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei in Polen 1.9.1939–31.10.1939*, Lüneburg 1965.
- Kulesza W., *Crimen laesae iustitiae. Odpowiedzialność karna sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe według prawa norymberskiego, niemieckiego, austriackiego i polskiego*, Łódź 2013.
- Kulesza W., *Zbrodnia Katyńska jako akt ludobójstwa (geneza pojęcia)* [w:] *Zbrodnia Katyńska. W kręgu prawdy i kłamstwa*, red. S. Kalbarczyk, Warszawa 2010.
- Lemkin R., *Axis Rule in Occupied Europe. Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, Washington 1944.
- Lemkin R., *Les actes constituant un danger général (interétatique) considérés comme délits des droit des gens. Rapport spécial présenté à la V-me Conférence pour l’Unification du Droit Pénal à Madrid (14–20.X.1933). Explications additionnelles*, Paris 1933.
- Lemkin R., *Przestępstwa polegające na wywołaniu niebezpieczeństwa międzypaństwowego jako delicta iuris gentium. Wnioski na V Międzynarodową Konferencję Unifikacji Prawa Karnego w Madrycie*, „*Głos Prawa*” 1933, nr 10.
- Lemkin R., *Rządy państw Osi w okupowanej Europie. Prawa okupacyjne, analiza rządzenia, propozycje zadośćuczynienia*, tłum. A. Bieńczyk-Missala i in., Warszawa 2013.
- Łukaszuk I.I., *Rola zwyczaju we współczesnym prawie międzynarodowym*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*” 1967, nr 4.
- Machcewicz P., *Ludobójstwo – geneza pojęcia i współczesne spory* [w:] *Wiek nienawiści. Studia*, red. E. Dmitrów i in., Warszawa 2014.
- Madajczyk C., *Generalplan Ost*, Poznań 1962.
- Mazurkiewicz M.J., *Ad vocem tzw. zbrodni pomorskiej 1939*, „*Wiadomości Historyczne z Wiedzą o Społeczeństwie*” 2018, nr 1.
- Mazurkiewicz M.J., *Emancypacja nazizmu a realizacja odpowiedzialności Niemiec za zbrodnie na narodzie polskim (1939–1945)* [komputeropis].

- Mazurkiewicz M.J., *Genocide? International-legal Classification of German and Soviet Crimes against the Polish Nation (1939–1945)* [komputeropis].
- Mazurkiewicz M.J., *Kilka uwag o genezie i kształtowaniu obrazu Polski okupowanej przez III Rzeszę przed i po 1989 r.* [komputeropis].
- Mazurkiewicz M.J., *Ludobójstwo na Pomorzu? Eliminacja lokalnych elit w początkach okupacji hitlerowskiej (1939–1940)* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2014. Referaty*, red. J. Szumski, Ł. Kamiński, Warszawa 2015.
- Mazurkiewicz M.J., *Ludobójstwo Niemiec na narodzie polskim (1939–1945). Studium historyczno-prawne* [komputeropis].
- Mazurkiewicz M.J., *Ludobójstwo? Prawnomiędzynarodowa kwalifikacja wybranych niemieckich i sowieckich zbrodni na narodzie polskim (1939–1945) w świetle ustaleń polskiej doktryny* [w:] *Doświadczenia dwóch totalitaryzmów. Interpretacje*, red. P. Kaczorowski i in., Warszawa 2018.
- Mazurkiewicz M.J., *Prawne podstawy funkcjonowania Selbstschutzu na polskich ziemiach wcielonych do III Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie* [w:] *Zapomniani kaci Hitlera. Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940. Wybrane zagadnienia*, red. I. Mazanowska, T.S. Ceran, Bydgoszcz–Gdańsk 2016.
- Mazurkiewicz M.J., *Prawnicze a nieprawnicze wybrane kwalifikacje zbrodni dokonanych na narodzie polskim w latach 1939–1945* [komputeropis].
- Melson R., *Revolution and Genocide. On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust*, Chicago 1992.
- Rosenbaum A., *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide*, London 2019.
- Ryszka F., *Noc i mgła. Niemcy w okresie hitlerowskim*, Warszawa 1997.
- Ryszka F., *Norymberga. Prehistoria i ciąg dalszy*, Warszawa 1982.
- Ryszka F., *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław 1985.
- Schabas W., *Kwalifikacja prawna rzezi Woli* [w:] *Wola 1944. Nierozliczona zbrodnia a pojęcie ludobójstwa*, Warszawa 2019.
- Schenk D., *Noc morderców. Kaźń polskich profesorów we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej*, tłum. P. Zarychta, Kraków 2011.
- Straus S., *Second-Generation Comparative Research on Genocide*, „World Politics” 2007, nr 3.
- Weitbrecht D., *Der Exekutionsauftrag der Einsatzgruppen in Polen*, Filderstadt 2001.
- Wolfke K., *Zwyczaj w współczesnym prawie międzynarodowym*, Wrocław 1963.

NETOGRAFIA

- The International Association of Genocide Scholars*, <https://genocidescholars.org/>, dostęp 20 III 2020 r.
- The International Network of Genocide Scholars*, <https://www.facebook.com/INoGSONline/>, dostęp 20 III 2020 r.

Genocide studies a zagłada Polaków. Refleksje o kierunku i istocie historycznoprawnych badań nad zbrodniami przeciwko narodowi polskiemu (1939–1945)

Zbrodnie popełnione przeciwko Polakom w latach II wojny światowej stanowią przedmiot zainteresowania wielu polskich historyków, szczególnie opisujących konkretne przykłady okrucieństw. Stosunkowo rzadko podejmują oni rozważania uwzględniające planowość i organizację zbrodniczej polityki realizowanej przeciwko narodowi polskiemu. Badanych zbrodni nie odnoszą więc do całości zagadnienia. Wysiłki historyków – pozwalające ustalić stan faktyczny – stanowią punkt wyjścia analiz historyków prawa, podejmujących się teoretycznej prawnomiędzynarodowej kwalifikacji zbrodni. Zawiera ona argumentację, z której wynika uznanie określonych czynów jako np. zbrodni ludobójstwa czy zbrodni przeciwko ludzkości. Zastosowanie perspektywy historycznoprawnej pozwala badaczom innych specjalności uzupełnić ich dotychczasowe rozważania i przybliżyć się do istoty dokonanych zbrodni. Koordynacja wysiłków naukowców różnych dziedzin powinna wynikać z oszacowania dotychczasowego stanu badań, uwzględnienia sądowych orzeczeń, określenia zakresu merytorycznego koniecznych do wykonania prac, wypracowania w miarę wspólnej metodologii, a także posługiwania się zbliżonym językiem opisu. Podjęcie tych działań wraz z odrzuceniem pozanaukowych przesłanek (np. o niemożności czy nieadekwatności porównań innych zbrodni z Holocaustem) powinno umożliwić prowadzenie badań nad zbrodniami przeciwko narodowi polskiemu w perspektywie *genocide studies*.

SŁOWA KLUCZOWE

historia prawa, teoretyczna kwalifikacja prawnomiędzynarodowa, zbrodnie na narodzie polskim, II wojna światowa, *genocide studies*

Genocide Studies and the Gnocide of Poles. Reflections on the Direction and Nature of Historical and Legal Research on Crimes Against the Polish Nation (1939–1945)

The crimes committed against Poles during World War II have attracted the interest of many Polish historians who have published case studies of individual atrocities. One relatively under-researched aspect of this issue, however, is the deliberate and premeditated nature of those atrocities and the systematic implementation of the criminal policies against the Polish nation. As a result, such research fails to provide a full picture of those crimes.

The work of historians to establish the actual state of events can serve as a starting point for legal historians, who can then deal with the theoretical task of legally classifying the crime under international law. This can serve the argument that certain actions

can be recognised as acts of genocide or crimes against humanity. The history of law thus applied an added perspective that can complement the work being done by historians in other fields to ensure a better understanding of past crimes and atrocities.

As a starting point for this kind of coordination between the work of researchers in different areas, there is a need to assess the current state of research involving the court rulings, the requisite expert tests and studies, to develop a shared methodology and a shared vocabulary. When coupled with the rejection of non-academic assumptions (such as the one that no crimes can legitimately be compared to the Holocaust), such efforts should facilitate the research into crimes against the Polish nation from the perspective of Genocide Studies.

KEYWORDS

History of law, theoretical qualification in international law, crimes against the Polish nation, World War II, Genocide Studies

MACIEJ JAN MAZURKIEWICZ – doktor nauk prawnych i magister historii; obecnie zajmuje się historią oraz prawnomiędzynarodową kwalifikacją niemieckich i sowieckich zbrodni na narodzie polskim.

MACIEJ JAN MAZURKIEWICZ – doctor of law, MA in history; he is currently working on the history of German and Soviet crimes against the Polish nation and the legal qualification of those crimes under international law.